

ПІСЛЯМОВА

Минула вже чверть століття від тої ночі, коли почалась нова ера в історії України — постчорнобильська, а пам'ять про аварію на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, як і пам'ять про інші визначні події, залишається у серцях і душах людей, особливо тих, кого вона зачепила особливо близько.

Сприйняття подій, що сталися протягом 1986 р. та ставлення до них протягом наступних років, обумовлені рівнем поінформованості та ментальністю сотень тисяч людей, причетних, або ні, до боротьби з радіоактивною небезпекою по всій країні та за її межами.

Військові, науковці, інженерно-технічні працівники, медики, робітники й сільські мешканці продемонстрували в ході приборкання цього страшного лиха під назвою «техногенна катастрофа» широкий діапазон людських якостей, від усвідомленого героїзму і відданості справі до паразитичного використання цієї ситуації для задоволення кар'єрних амбіцій чи з метою особистого збагачення.

Незважаючи на те, що про подію написано дуже багато, проблема активно вивчалася протягом значного часу представниками всіх напрямків знання, історична наука залишається в боргу перед її героями і жертвами. Ї представлена увазі читачів робота не здатна повністю заповнити цю прогалину. Незавершеність процесів, породжених аварією, передбачає продовження дослідження проблеми як в хронологічному плані, так і поглиблення вивчення її окремих складових.

Хоча аварія на ЧАЕС спричинила значну активізацію залучення до її вирішення науково-технічного й інтелектуального потенціалу багатьох високорозвинених країн, проте, незважаючи на накопичений в світі великий досвід роботи підприємств атомної енергетики, фахівці виявилися неготовими до такого розвитку подій. Величезна кількість публікацій, розкриваючи окремі її складові, на даний момент не створила нової якості знання, зокрема й через відсутність координаційних зусиль держави.

Вивчення суспільно-політичних передумов аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС дозволяє зробити висновок, що глобальна техногенна катастрофа стала закономірним результатом функціонування тоталітарної держави. Практика «показушності», притаманна радянській системі вирішення народногосподарських питань і в тому числі при будівництві великих народногосподарських об'єктів, порушення вимог до проектування, технологій будівництва, економія коштів на засобах безпеки, постачання неякісного обладнання, вимога від трудового колективу великих результатів до великих державних свят — складові тих передумов, які закладалися владою СРСР.

В умовах політичного антагонізму різних суспільних систем в світі, гігантоманія стала моментом демонстрації сили і залякування світової спільноти, але не гарантувала безпеки всередині країни.

Радянський Союз, намагаючись применшити наслідки аварії, викривлював інформацію, подавав її неповно, із зміщеними акцентами. Питання моралі в тих умовах не стояли ні перед радянською владою, ні перед частиною вихованого нею суспільства. Інформація засекречувалась, нормативи рівнів забрудненості води, повітря та окремих продуктів харчування неодноразово змінювались у бік їх послаблення, ставлення держави та фахівців-радіологів, зокрема в умовах монополії на істину центральної спеціалізованої клініки, до учасників перших кроків подолання аварії на проммайданчику станції, було як до експериментального матеріалу. Проблеми морально-етичного характеру мали місце і в ході робіт безпосередньо на зруйнованому енергоблоці та навколо нього. До того ж замість серйозного і поглибленого вивчення можливих причин аварії державна влада, не ускладнюючи собі життя, швидко знайшла винних, показовий суд над якими став переконливим свідченням відсутності правосуддя в умовах тоталітарної держави. Безліч людей приймали рішення, беручи на себе величезну відповідальність, досить безвідповідально. Їх підписи стоять під документами, які нерідко засвідчують непослідовність або навіть некомпетентність.

Небажання державною владою СРСР ретельно вивчити урок аварії з метою його застосування для упередження можливих ситуацій в майбутньому, традиційно передалося новій українській владі, коли в структурі державної влади і різноманітній інституції, що створювалися протягом останніх років, не знайшлося місця спеціальній структурі, основним завданням якої було б вивчення чорнобильської катастрофи і впровадження в життя зроблених на підставі цього вивчення висновків і рекомендацій.

Чорнобильська катастрофа справила величезний вплив на суспільно-політичні зміни в СРСР та світі. Вивчення напрямків цих змін дозволяє зробити висновки про падіння в суспільстві довіри до влади у зв'язку з інформаційною ситуацією в країні. Заспокійливі повідомлення всередині країни та «глушіння» зарубіжних радіопередач, різноманітні страхітливі чутки, що народжувались в умовах інформаційної непевності і про які повідомляли керівників країни органи КДБ, створювали атмосферу недовіри і тривоги. Намагання владних структур створити видимість благополуччя, заборона проведення громадських панахид, зібрань «зелених» та інших акцій спровокували значний сплеск суспільної активності населення УРСР.

Велику роль у розумінні істинних масштабів катастрофи відіграла реакція на подію громадськості та владних структур за кордоном. Раніше ніж в СРСР, інформацію про неї мала влада і громадяни в країнах Східної

і Західної Європи. Незважаючи на політичне протистояння двох світоглядних систем, реакція громадськості була однозначно співчутливою. Однак, пропозиції моральної і матеріальної допомоги, які почали надходити до СРСР, сприймалися владними структурами вкрай негативно. Проте, політична боротьба, яка точилась між комуністичною та капіталістичною системою на початковому етапі чорнобильської ери не завадила проявам людського гуманізму.

Наслідки Чорнобильської катастрофи стали величезною гуманітарною, політичною та соціально-економічною проблемою для незалежної України в її внутрішньополітичному вимірі та зовнішньополітичному аспекті. Підтвердженням того, що керівництвом країни не був зроблений глибокий фаховий аналіз шляхів вирішення породжених аварією проблем, стала хронічна реорганізація системи управління її вирішенням. Пошук найкращих і найефективніших форм організації управління процесом подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, який ведеться без врахування попереднього негативного досвіду, так і не наблизив Україну до вирішення проблеми, яка постала перед нею.

Зусилля держави всі постчорнобильські роки зосереджені на необхідності принципового вирішення ряду гуманітарних та фізико-технічних проблем. До них можна віднести завдання гарантовано-безпечної експлуатації об'єкта «Укриття» та перетворення його на екологічно безпечну систему; виведення електростанції з експлуатації; контроль радіоактивно забрудненої Зони відчуження та вирішення проблем радіоактивних відходів, що накопичились там. Крім того перед Україною стоїть широке коло соціальних та медичних проблем, оскільки в результаті аварії виявились забрудненими величезні території, населення яких одержало статус постраждалого. Поряд з ліквідаторами та переселенцями, ця категорія населення потребує матеріальної і моральної уваги і підтримки держави. Однак, передбачена законодавством фінансова допомога — різні виплати і компенсації — через недостатність коштів в Держбюджеті протягом останніх років надзвичайно погано доходили до людей. В умовах масового безробіття та соціального утриманства, що сформувалось у частини українського суспільства, чорнобильські виплати були певним джерелом засобів існування. Тому намагання держави переглянути зонування населених пунктів, відмінити IV зону, що мало потягти за собою відміну хоча і невеликих, але виплат, викликало значний спротив частини суспільства й активізацію чорнобильських громадських організацій. Великого політичного звучання набула така соціальна проблема як оздоровлення постраждалого населення і зокрема дітей, а також вирішення проблеми інвалідизації населення, частково дійсної, частково сфальсифікованої.

Гостро стоять перед Україною проблеми довкілля та змін в якості життя населення. Забруднення водних об'єктів та ґрунтів вимагають великої дослідницької роботи, проведення ретельного і щільного моніторингу. Однак, недосконалості організації економічного життя стали причиною зниження рівнів фінансування наукових досліджень по всіх чорнобильських напрямках, зниження активності, спрямованої на дезактивацію забруднених земель, розробку і впровадження в практику нових технологій очищення сільськогосподарської сировини та продуктів харчування, виготовлених з неї. Проживання значної кількості населення на радіоактивно забруднених територіях поглиблює проблему із станом його здоров'я. Проблеми фізичної та психічної захворюваності різного рівня і якості стають все більш нагальними з плином часу, а організація системи діагностики, лікування, визначення інвалідності тощо — все очевидніше є недосконалою, оскільки дозволяє зловживання і фальсифікації.

Медичні наслідки аварії для різних категорій населення також, як і всі попередні питання, є предметом неоднозначних, а часто і діаметрально протилежних оцінок представників різних медичних шкіл, напрямків, чи наукових або лікувальних колективів.

Необхідно відзначити, що Чорнобильська катастрофа породила, розкрила, або спровокувала в суспільстві зіткнення діаметрально протилежних людських якостей — героїзму та відданості — з одного боку, користолюбства, непорядності і нехлюйства — з іншого. Її морально-етичні наслідки і впливи обумовлюють вкрай негативну ситуацію із зловживаннями та фінансовими махінаціями практично на всіх напрямках проблеми, реальної і категоричної оцінки яким суспільство та його відповідні інституції досі ще не зробили, хоча матеріалів з цього приводу накопичено більше ніж достатньо.

Навіть короткі історичні нариси з різних аспектів чорнобильської трагедії дають матеріал для міркувань і певних висновків, основний з яких на думку авторки, має полягати у проведенні ревізії структури управління проблемою. Назріла необхідність створення центрального органу влади з великими повноваженнями, націленими саме на розв'язання посталих проблем, а не на їх накопичення; законодавча і нормотворча діяльність повинні бути приведені у відповідність з потребами часу, проаналізовані, реорганізовані та раціоналізовані відповідно до реальних потреб людей і можливостей держави. Мають бути перекриті шпаринки у законодавстві, що відкривають можливості для зловживань і фальсифікацій; лобіювання інтересів фахових груп на протигагу загальнодержавним інтересам має бути оголошене поза законом; морально-етичні норми життя і праці повинні стати законом життя суспільства і влади в цілому та його чорнобильського

аспекту; міжнародна співпраця фахівців України та зарубіжних країн повинна бути конструктивною та корисною для всього постраждалого народу, а не лише окремих представників влади чи науки; суспільний чорнобильський рух варто було б спрямувати не лише на вимоги соціальних гарантій, а й на вирішення принципових питань майбутнього розвитку атомної енергетики в країні тощо; необхідно посилити наукове забезпечення мінімізації наслідків катастрофи — екологічних, медичних, фізико-технічних тощо; фінансування проблем дезактивації забруднених земель, розробки і впровадження прогресивних технологій очищення забрудненої сільгоспсировини та продукції з неї — нагальна проблема сьогодення; необхідна розробка комплексної конструктивної програми вирішення соціальних та фізико-технічних проблем ЧАЕС та об'єкта «Укриття». Хоча урядом затверджено кілька програм, необхідним є їх глибокий фаховий аналіз на доцільність і ефективність.

Чорнобильська катастрофа, як явище світового масштабу, змінила якість і сутність життя світової спільноти людей. І від людей — від їх розуму та самоорганізованості залежить, чи врахує людство страшний урок Чорнобиля, чи спрацює його інстинкт самозбереження, чи є в людства майбутнє, особливо, враховуючи події ще на одній атомній електростанції — тепер вже в Японії.

Наукове видання

НАТАЛІЯ БАРАНОВСЬКА
ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ

НАРИСИ З ІСТОРІЇ

Комп'ютерна верстка *Л. Зубець*

Підписано до друку 29.03.2011 р. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 21,3. Обл. вид. арк. 22,5.
Наклад 300 прим. Зам. 7. 2011.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул. Грушевського, 4.